

Hoe leefden de kelners van Putten?

Albert Rubrech

Wie een beetje thuis is in de historie van Putten, weet welke grote rol de kelnarij heeft gespeeld in de geschiedenis van het dorp, beginnend rond het jaar 1000 tot even over het jaar 1800. Wie met de geschiedenis minder op de hoogte is, en wel eens vanaf de markt door de Kelnarijstraat loopt, komt in een opmerkelijke wijk: de Kelnarij met vele straatnamen die aan deze geschiedenis herinneren.

Maar wie waren die 'kelners' die eeuwenlang een rol speelden in de historie van Putten en waarover we een archief bezitten met meer dan 1000 stukken, grotendeels aanwezig in het rijksprovinciaal archief in Arnhem? Wat was hun functie in het klooster in Paderborn, eigenaar van vele boerderijen en landerijen, vooral in Putten en Nijkerk? Hoe woonden zij, hoe leefden zij, wat weten we over hun persoonlijkheid en hun privéleven?

Het klooster in Paderborn, gesticht door Meinwerk in 1031, was een Benedictijnenklooster. Benedictus van Nursia, de stichter die leefde van 480 tot 547, omschrijft de functie van de cellarius, in het Nederlands kellenaar of kelner, als volgt. Cellarium (Nederlands: kelder) is de plaats van de voorraden van het klooster. De beheerder hiervan in het klooster beheerde deze goederen, deed ook de inkoop en verkoop, was dus de penningmeester, de minister (van het Latijn: bedienaar) van financiën. Hij had na de kloosteroverste, de abt, de belangrijkste functie in het klooster. Benedictus stelt strenge eisen aan de kellenaar. Hij moet wijs zijn, van beproefde levenswandel, matig, geen veeleter (geen opschepper!), geen woelgeest, niet grof, traag of kwetsend, maar godvrezend en voor de kloosterbewoners als een goede huisvader. Ook moet hij bijzondere zorg besteden aan de zieken, de kinderen, de gasten en de armen. Hij moet regelmatig verantwoording afleggen over zijn beheer en voor belangrijke beslissingen toestemming vragen aan de abt.

Deze eisen golden, aangepast aan de situatie, ook voor de kellenaar in Putten. Het is duidelijk dat deze 'Puttenaar' niet zomaar een monnik was, maar een ontwikkelde man van onbesproken gedrag. Ontwikkeld, want hij kreeg te maken met vele vormen van contracten (hierover verderop

meer) in diverse talen: Latijn, Duits en plaatselijke dialecten. De afstand van Putten naar Paderborn ligt tussen de 250 en 300 km (met vele kronkelwegen in die tijd.) De wegen waren grotendeels zandwegen, modderig of stoffig. Het vervoer ging per postkoets, te paard of te voet. Ook de postverbinding heen en terug was traag; er was geen telefoon of telegraaf. Het was daarom niet mogelijk met de abt of het kloosterbestuur in Paderborn op korte termijn overleg te plegen. Hij moest dus vaak zelfstandig beslissingen nemen en zijn handtekening was rechtsgeldig.

De contracten over boerderijen en landerijen toonden grote verschillen. Reeds in 1909 promoveerde Gijsbert Adrianus van Schouwen aan de Rijksuniversiteit van Leiden tot doctor in de rechtswetenschap met een proefschrift over de Kelnarij van Putten, getiteld "Onderzoek naar den rechtstoestand harer bezittingen". Dit proefschrift gaat bijna helemaal over de juridische verhoudingen van volschuldige abtsgoederen, gewijde abtsgoederen, leengoederen, tienden (belastingen), bezit van vikariën en pastorieën en nog vele vormen van bezittingen, rekening houdend met het particuliere recht van de Veluwe of van het hertogdom Gelre. Ga er maar aan staan! Ook waren er belangrijke juridische regels over personen - bijvoorbeeld als een bewoner of beheerder van een van de goederen trouwde -, over rechten en plichten van vrouw en kinderen, en over wat voor erfrecht er gold bij overlijden.

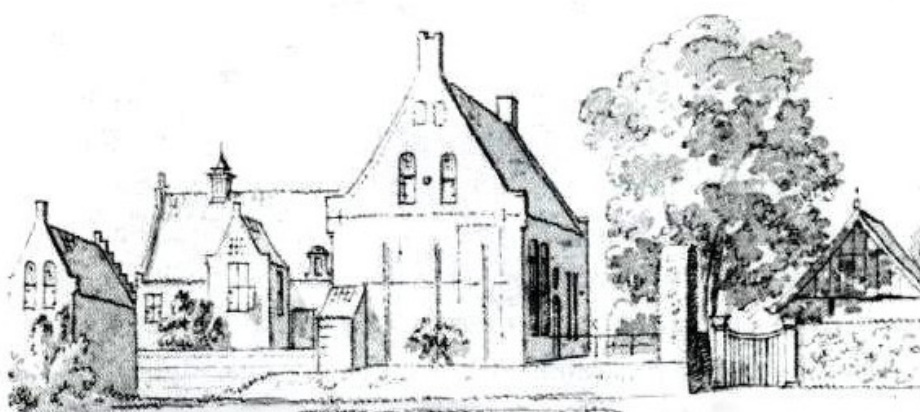
De kelner kon uitspraak doen bij geschillen. Hij had weliswaar bevoegdheid als rechter, maar hij had geen uitvoerende macht (politie, militie) om zijn uitspraak waar te maken. Hierover werd een contract gesloten met de hertog van Gelder, die machtsmiddelen had, maar er wel voor betaald wilde worden. Nogmaals, een kelner in Putten moest een zeer ontwikkeld en veelzijdig man zijn.

Persoonlijk leven van Kelnars

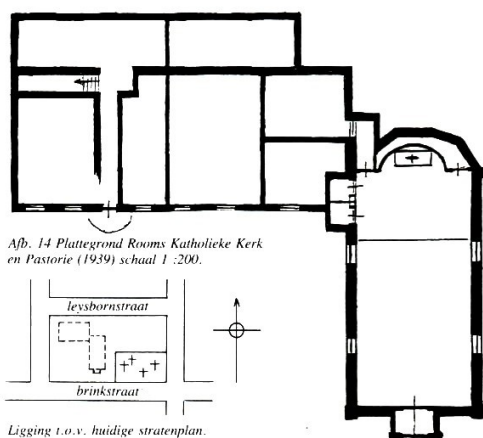
Aanvankelijk werd het beheer van de bezittingen toevertrouwd aan rentmeesters, meest adellijke heren, soms priesters. Vanaf 1492 waren het de monniken van de abdij van Paderborn, die in Putten gingen wonen en als rentmeesters de bezittingen beheerden. Zover we weten hadden zij hun woon- en werkruimte op de hoek van Kelnarijstraat en Brinkstraat, naast het oude kerkhofje, daar waar nu een parkeerplaats is.

Van 1581 tot 1587 was de pastoor van Nijkerk waarnemend kelner. Dit was geen gemakkelijke tijd omdat de reformatie op de Veluwe steeds verder werd doorgevoerd. Van hem hebben we een beschrijving van het huis. Hij vermeldt de volgende vertrekken: de keuken, de grote kamer, de 'zael op de Spijnde' (provisiekamer?), de achterkamer, de opkamer die de slaapkamer van de kelner was. Bijvertrekken worden niet vermeld.

Kellenaar Molitor (1710-1714) is veel uitvoeriger: een salet (salon?) een kamer 'op het dak' (?) een glasekamer boven het portaal, de werkkamer, het zoldertje, nog een zolder, de wijnkelder die lag onder de kapel, een provisiokamer, de melkkelder, een schotelhuisje, een hok voor 't hout, een portaal, een voor -en achterkamer, totaal 18 ruimtes. De kapel was niet groot en werd ook gebruikt voor de na de reformatie overgebleven katholieken.

Afb. 1. Kelnarij van Putten, naar een tekening uit 1731 van Cornelis Pronk.

Afb. 14 Plattegrond Rooms Katholieke Kerk en Pastorie (1939) schaal 1 :200.

Ligging t.o.v. huidige stratenplan.

Afb. 2. Plattegrond van de rooms-katholieke kerk en pastorie (tot 1938) en de ligging ten opzichte van het huidige stratenplan.

Het huis was, zo bleek uit opgravingen, een tijdlang omgeven door een gracht voor de veiligheid. Het was groot, maar de ruimtes waren nodig, want naast de kellenaar moest er ook plaats zijn voor zijn assistent de onderkellenaar (subkelner). Bovendien was het personeel, een knecht en twee meiden, inwonend en er moest een logeerruimte zijn voor ontvangst van gasten.

Bij de opheffing van de Kelnarij, kort na 1800, wordt een aantal gebruiksvoorwerpen gemeld. Serviesgoed, bestek voor 15 personen, potten en pannen, 2 kwispedoors, staande klok, koperen haard met tang, bedden, een bureau, archiefkast, toiletpot, hangklok, brouwketel voor bier, paardentuigen en tuingereedschap.

De inventaris van Molitor vermeldt onder andere een vertrek dat als kantoor was ingericht. Er stond een kast met 16 vakken voor registers en brieven. Boven elk vak was keurig aangegeven wat erin zat. Tegen de zuidmuur kon je nog drie kasten vinden met archiefstukken. Een boekenkast met vooral juridische werken onder andere het kerkelijk canonieke recht in vier delen met commentaar, een juridisch woordenboek, het oude landrecht, een boek met briefmodellen en een boek over munten met afbeeldingen.

Ook was er geestelijke lectuur: de bijbel met konkordans (soort bijbels woordenboek), uitgaven van de grote kerkvaders, preekboeken, brevier en zangboeken en werken over retorica en grammatica. We weten zelfs iets over de kleding: "De kellenaar moet eenvoudig gekleed zijn, in een zwart lakens pak en met een priesterboord." Zijn dagorde: Hij moet niet buitenshuis slapen, om 8 uur 's avonds zijn avondgebed houden en daarna gaan slapen (er was slecht licht, geen televisie of radio). Om 4 uur was 't opstaan geblazen en daarna alleen of met zijn medebroeder het brevier bidden, de H. Mis lezen, door de dag moet er ook tijd zijn voor geestelijke lezing en meditatie. Enige huishoudelijke zaken zijn ook in 't archief te vinden, bijvoorbeeld vragen naar een recept voor het brouwen van bier en een verzoek uit de abdij van Paderborn om in Barneveld beddengoed te laten weven. De kellenaar wordt verzocht in Holland olijfolie te kopen en kaas en boter, speciaal Friese boter, en ook vis uit Harderwijk. Er is weinig sprake van goederen uit de eigen plaatselijke boerderijen. De kellenaar is meer een makelaar die hier in 't rijke Nederland inkopen doet voor het klooster in Duitsland.

We willen het persoonlijke leven van de kelner besluiten met een aantal namen en data.

Servatius Aller was in 1332 kelner en hij is de eerste kelner over wie we iets weten. Hij was geen priester. Hij was 20 jaar lang kelner en de naam Aller is bekend van 't goet Aller en Oldenaller. Er worden in het Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk van Nederland door pater benedictijn C. Damen 38 namen van kelners weergegeven, te beginnen met Johannes Francken (eind 15de eeuw) en in 1843 te eindigen met Antonius Picard. Naar verscheidene kelners is een straatnaam genoemd en in het Straatnamenboek van K. Friso wordt meer toelichting gegeven. Ik neem uit hun kelnerschap dat soms kort, soms vrij lang was, enige opvallende gebeurtenissen op. Hun gewone dagelijks werk, was minder vermeldenswaardig.

1. Met Johannes Francken begint de priester-monniklijst van Abdinghof in Paderborn. Hij stierf te Putten op 18-08-1494.
2. Everhardus Hattingen, was kellenaar van 1494 tot 1502. In zijn tijd werd Putten tweemaal platgebrand.
3. Johannes Swertis. Ook hij maakte 'n brand van Putten en de Kelnarij mee.
4. Johan van Lubeck, werd later proost van het benedictinessenklooster Klarwaterbos in Zwolle.
5. Arnold van Venlo 1518.
6. Johan ter Marsch, werd in 1541 abt in Hinden.
7. Andreas Leysborn, is met tussenpozen drie keer kellenaar geweest, te weten vanaf 1538, vanaf 1543 en vanaf 1557.
8. Johan van Coblenz, werd in 1543 pastoor in Putten. Raakte in 1550 bij een overval zwaar gewond.
9. Jasper van Alen, werd al gauw kellenaar in Paderborn.
10. Johan van Venlo, was van adel, werd in 1550 kellenaar en in 1557 zelfs abt in Paderborn.
11. Bruno Fabritius 1537.
12. Casper van Venlo, was ook pastoor van Putten.
13. Jacob van Loor.
- 13a. Everard Zwaer pastoor te Nijkerk, was waarnemend kelner (Paderborn had geen candidat) van 1584 tot 1587 (reformatie begint aan te dringen, moeilijke tijd).

14. Adolf Vette 1587. Hij kreeg problemen met ene Sinapius die als monnik uittrad en predikant werd in Amersfoort. Deze meende aanspraak te maken op ondersteuning in geld door de Kelnarij. De afloop van dit geschil is onbekend door de dood van Sinapius. Adolf Vette zelf was niet van onbesproken gedrag. Hij had een vriendin! En werd daarom afgezet.
15. Johan Meschede was autoritair en kwam in conflict met de abt, die ook bazig was. Deze stuurde een onderkellenaar om de boel in de gaten te houden. Dat liep ook mis. Over dit conflict is veel bekend gebleven. Johan werd in 1607 wegens ziekte teruggeroepen naar Paderborn, waar hij in 1608 stierf.
16. Petrus Mutart was een goede kelner, had ook een goede verstandhouding met de Staten van Gelderland. Hij stierf in 1623 aan koorts.
- 17-18. Hellinghusen en Schevenhuijsen, weinig van bekend
19. Johan Roeckman, had veel conflicten met de Staten van Gelderland, dreigde gearresteerd te worden. De abt kwam toen zelf naar Putten om orde op zaken te stellen 1634-1637. Johan kreeg in 1635 ontslag.
- 21-23 Johan ten Katen, Meinwerk Offers, Johan van der Beeck.
24. Paulus Haver, werd later abt van Paderborn.
- 25-26-27. Steiniken, Basch, Muller. Hadden weinig betekenis.
28. Liborius Molitor. Bekend door archief (zie straatnamenboek).
- 29-33. Knipschildt, Maes, Griesen, Reberma, Bernholz.
34. Liberius Cothman, overleed in 1773, begraven in de kerk van Putten op de markt!
- 35-36-37. Potente, Posteer, Stümmel, weinig over bekend.
38. Antonius Picard, was de laatste kelner, werd in 1801 pastoor, is in 1843 overleden (zie straatnamenboek).

Afb. 3. Een gedeelte van een grafsteen in de Oude Kerk

Afb. 4. Een ander stukje grafsteen, eveneens te vinden in de Oude Kerk.

De subkelners worden in dit artikel niet nader genoemd. Toch willen we

één naam u niet onthouden. De reden daarvoor is dat er in de Oude Kerk op de markt een stuk van een grafsteen te vinden is met daarop de naam van een subkelner (subcellarius): Joseph Gethman, overleden op 11 januari 1784 op de leeftijd van 34 jaar (afbeelding 3). Over deze man weten we dat hij in 1781 is begonnen met het bijhouden van een overlijdensboek van de parochie. Opvallend aan deze steen is dat bovenin die steen een kelner wordt vermeld die is overleden op 22 februari 1663. Bij naspeuring in de lijst van kelners blijkt dat kellenaar Meinwerk (nr. 22 uit de lijst) in dat jaar is overleden op een datum vóór 26 augustus. Daar komt bij dat we in de Oude Kerk een ander stukje grafsteen vinden, waarop de naam R.D. Meinwercus staat (afbeelding 4). Deze gegevens tezamen doen sterk vermoeden dat deze twee stukken grafsteen oorspronkelijk aan elkaar hebben gezeten.

De opsomming van kelners vormt een hele lijst! Aan de namen is te zien dat ze uit vele delen van Europa kwamen, ook Nederland. Het waren niet de eersten de besten. Velen zijn abt geworden in Paderborn of elders, soms ook bisschop. Belangrijke heren ook voor de geschiedenis van Putten. Uit het archief hierover zou nog veel meer na te pluizen zijn, maar we laten ook wat over voor onze toekomstige geïnteresseerden in de historie van een in dat opzicht ook uitermate interessant Putten!!!

Meer informatie over dit onderwerp kunt u vinden in onder meer:

- * Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland, jaargang 16, 1974, nr. 2
- * Straatnamenboek, door K. Friso
- * Historie van de katholieke geloofsgemeenschap te Putten van 500 tot heden, door G.C.J.M. Hollanders

+++